

ВІДНОСИНИ ПРОТИСТАВЛЕННЯ РЕПЛІК КОНСТАТИВНО-КОНСТАТИВНОГО ТА КОНСТАТИВНО-ДИРЕКТИВНОГО МІКРОДІАЛОГІВ

До числа питань, якими займається сучасне мовознавство, відносяться проблеми, що пов'язані з суб'єктом мовлення (мовцем), адресатом, стратегіями і тактиками їх мовленнєвої поведінки. Вивчаються закономірності функціонування мовних одиниць, їх взаємодія в процесі комунікації, досліджується інтенціональна структура діалогу.

Стаття присвячена дослідженню особливостей функціонування констативів- та директивів-відповідей у діалогічному дискурсі. Актуальність такого дослідження обумовлена суттєвою роллю в комунікативному процесі констативних та директивних форм спілкування. Вивчаються комунікативні інтенції адресата. Залежно від цілей і мотивів адресата виділяються дисоціативно-спрямовані стратегії адресата, які реалізуються у тактиках протиставлення, пояснення, зміщеної відповіді, ухилення від прямого реагування, тактики вказівки на недоречність висловлювання (констативно-констативний мікродіалог), дискредитації та каузації припинення дії (констативно-директивний діалог),

Як показує дослідження мовного матеріалу, інтенції комунікантів можуть бути як унісонними, так і контрадикторними, між ними можуть бути протиріччя [2]. Відносини протиставлення свідчать про невідповідність, неподібність, протилежність змісту початкової репліки і репліки-відповіді. Таким чином, принцип співпраці є напівправдою по відношенню до процесів мовленнєвої комунікації [7, с. 191]. При діалогічному спілкуванні партнери по діалогу оцінюють ситуацію, при цьому їх позиції можуть бути полярними. Вивчення мовленнєвих стратегій дозволяє по-новому висвітлити проблему комунікативних опозицій. Тезис про те, що діалог – це боротьба підтверджується даними соціальної психології, практичної діяльності людини, яку не можна представити без суперечки інтересів [3]. Негативне відношення адресата до змісту початкової репліки може бути виражено за допомогою різноманітних засобів та прийомів. Арсенал засобів дисоціативно-спрямованих стратегій включає різні тактики, які реалізуються за допомогою різноманітних мовних засобів.

Тактика протиставлення [4] є видом діалогічної взаємодії, при якому окремі елементи репліки-відповіді протиставляються окремим елементам початкової репліки на основі ототожнення більшості елементів, які входять до складу обох реплік. У сфері протиставлення можуть реалізуватися принципи антитези і компромісу. Принцип антитези передбачає діаметральну протилежність явищ, про які йдеться в початковій репліці та репліці-відповіді. Логічною основою антитези є взаємне заперечення, яке може знаходити відображення у вигляді експліцитного заперечення у репліці-відповіді. Воно також може бути висловлено імпліцитно за допомогою смислового протиставлення реплік діалогу.

У сфері відношень протиставлення можуть спостерігатися експліцитні елементи, які входять до складу початкової репліки та репліки-відповіді, наприклад, предикати, які виражають протилежні поняття, тобто є антонімами або стверджувальні чи заперечні форми одного й того ж дієслова, протиставлення при цьому може супроводжуватися синтаксичним паралелізмом, який підсилює відношення протилежності. Репліка-відповідь такого типу може бути також представлена складним мовленнєвим актом, який містить в собі аргументацію. Значення протиставлення може інтенсифікуватися за допомогою форматорів впевненості. Комунікативні одиниці протиставлення можуть містити номінації часу та місця.

У сфері відношень протиставлення також можуть спостерігатися б'єкти і предикати, при цьому протиставлення може бути поєднаним з узагальненням або конкретизацією суб'єктних і об'єктних номінацій

Протиставлятися можуть сірконстантні номінації часу, які можуть бути виражені у початковій репліці і отримують експліцитне вираження у репліці-відповіді. Репліка-відповідь даного типу може являти собою мовленнєвий акт, якому притаманна структура градаційного ряду. Має місце поступове зростання емоційного напруження. Цьому сприяє використання емоційно забарвленої лексики.

У сфері відношень протиставлення також можуть спостерігатися суб'єкти, при цьому у ролі супроводжуючого показника може виступати синтаксичний паралелізм. Опозиційні відношення можуть супроводжуватися узагальненням суб'єктних номінацій, яке базується на родо-видовому протиставленні, з заміною суб'єкта, який передає конкретне значення, суб'єктом, який передає родо-видове значення.

Опозиційні відношення також можуть виникати між імпліцитними елементами початкової репліки та їх експліцитними корелянтами у репліці-відповіді. У сферу протиставлення у цьому випадку залучаються пресупозиції можливості виконання дії. Вони демонструються і перекреслюються реакцією адресата; при цьому адресат не підкреслює того, чи є описана дія суб'єктивно або об'єктивно неможливою. Репліка-відповідь може вказувати на об'єктивну неможливість виконання дії.

Репліки діалогу можуть виражати частковий компроміс, часткову невідповідність. Експлікатори такого компромісу фіксують увагу на деталі або обставині, яку необхідно прийняти до уваги. Це накладає обмеження на абсолютну істинність того, що сповіщається без корекції. У цьому сенсі модальні експлікатори виступають як модальні коректори. Експлікаторами принципа компромісу можуть виступати, наприклад, релятиви *but, still*. Сміслові зв'язки реплік діалогу, які пов'язані відношенням компромісу [4], також не завжди є однозначними. Вони можуть мати відтінок обмеження, яке ускладнює семантику протиставлення і вказує на те, що явище, про яке йдеться у репліці-відповіді, обмежує можливість здійснення, результативність або повноту прояву явища, про яке йдеться у початковій репліці. Сміслові зв'язки реплік діалогу які пов'язані відношенням компромісу, можуть також мати відтінок доповнення, яке вказує на те, що явище, яке описано у репліці-відповіді, є додатком, воно є незалежним від явища, яке описано у початковій репліці

Під тактикою пояснення ми розуміємо такий вид діалогічної взаємодії, при якому має місце тлумачення репліки-відповіді як фактора – причини незгоди адресата, його негативного ставлення до змісту початкової репліки. Репліки, якими реалізується вказана тактика, можуть включати аргументацію-незгоду зі змістом початкової репліки,

Дослідження мовного матеріалу дозволило виділити наступні варіанти значення пояснення-незгоди: пояснення-виправдання подій та фактів, про які йдеться у початковій репліці та пояснення-заспокоєння. Засобом інтенсифікації значення виправдання є частка *only*, яка підкреслює причину, яку не можна не ураховувати; пояснення-подив, яке відображає емоційний стан адресата як реакцію на зміст початкової репліки. Контрадикторність досягається контекстуально, за допомогою сполучника *but*. Контрадикторність може посилюватися за допомогою різноманітних засобів інтенсифікації висловлювання: частки *only* посилюючих прислівників, за допомогою ступенів порівняння прикметників. Пояснення-заспокоєння актуалізується мовними засобами, до яких належать посилюючі прислівники, вигуківі словосполучення, семантика використаних у репліці слів.

Слід виділити групу реплік, які висловлюють негативне ставлення до змісту початкової репліки. В той же час такі репліки спрямовані на користь адресанта. До них належать, наприклад, пояснення-попередження про негативні наслідки можливої події, яка може трапитися по відношенню до адресанта

Дисоціативно-спрямовані стратегії також можуть актуалізуватися за допомогою тактики зміщеної відповіді. Ця тактика базується на сукупності мовних засобів, які спрямовані на зміщення вектора реагування в бік ухилення від ведення бесіди на неприємну для адресата тему. Адресат таким чином уникає ведення бесіди на неприємну для нього тему. Вказана

тактика пов'язана з довільною або мимовільною неадекватною інтерпретацією комунікативного наміру адресанта і пропозиціонального змісту початкової репліки. Адресат має свободу вибору прореагувати на намір мовця так, як він його розуміє, ігноруючи презумпції, які йому не підходять [5, с. 92]. Результатом неадекватності інтерпретації є порушення логічного ходу діалогу. У цьому випадку адресат демонструє своє небажання вести розмову на запропоновану тему. Наступні види реплік-реакцій можуть актуалізувати тактику зміщеної відповіді: реакції, які використовують семантичну неоднозначність початкової репліки, реакції, які звернені до пресупозиції початкової репліки. Такий хід адресата може актуалізуватися різними реакціями [1]. До останніх належать реакції, які звернені до екзистенціальних пресупозицій і перекреслюють їх, реакції, які звернені до кваліфікаційних пресупозицій адресанта або третьої особи. Реакція адресата у даному випадку спрямована не на актуальну інформацію початкової репліки, а на дискредитацію опонента або третьої особи, реакції, які пов'язані з неототожненням місця, цілі перебігу дії.

Тактика ухилення від прямого реагування демонструє той факт, що не всі репліки-відповіді можуть бути осмислені або як згода, або як незгода зі змістом початкової репліки. Мовець може навмисно використовувати неоднозначні висловлювання. Саме така тактика ведення бесіди розуміється нами як тактика ухилення від прямого реагування. Вона демонструє порушення постулатів якості і способу висловлення. До реплік, які реалізують цю тактику належать репліки, які містять позитивну оцінку змісту початкової репліки. Репліки-відповіді даного типу можуть бути інтерпретовані як згода або як незгода. У такому випадку точка зору адресата може не відповідати його відповіді. Тільки додаткові мовленнєві акти такі, як, наприклад, контраргументація, знімають неоднозначність відповіді і перетворюють її у ввічливу форму незгоди. Репліки з посиленням на необізнаність також можуть реалізувати тактику ухилення від прямого реагування.

Тактика вказівки на недоречність висловлювання спрямована на виявлення недоречності, абсурдності змістовних та формальних показників початкової репліки. Ціллю адресата у такому випадку є змінення перспективи бесіди або призупинення ведення такої бесіди. Цьому сприяють оцінні репліки адресата, які демонструють абсурдність змісту початкової репліки. Адресат може ставитися до слів адресанта з іронією. Він ніби-то підтримує слова адресанта, використовуючи семантичне і синтаксичне продовження початкової репліки. Репліка-відповідь приєднується до початкової репліки за допомогою копулятивного сполучника *and*. Тактика вказівки на недоречність висловлювання також може актуалізуватися формулами соціального етикету, які мають яскраво виражену іронічну конотацію. Тільки ситуація спілкування розкриває комунікативну сутність таких псевдостикетних відповідей. Така формула може вживатися з риторичним запитанням, що демонструє здивованість адресата. Репліки-відповіді у рамках вказівки на недоречність висловлювання можуть бути спрямовані на корекцію функціональних та формальних характеристик початкової репліки. При цьому підкреслюється неадекватність прагматичного оформлення початкової репліки в плані соціально-рольових відносин комунікантів. Також такі реакції можуть містити критичні зауваження з приводу вибраної адресатом форми ведення розмови.

Репліки-відповіді у складі констативно-директивного мікродіалогу можуть показувати відношення адресата до повідомлення адресанта в плані відображення діалогічних взаємодій: асоціація-дисоціація. При дисоціативно-спрямованих стратегіях репліка-відповідь залежить від стратегії адресата [6], стимулює припинення подальшої комунікативної діяльності та ведення бесіди на запропоновану тематику або спрямована на змінення перспективи ведення діалогу. Директивне значення може бути описано як каузація адресанта до припинення виконання певної мовленнєвої або не мовленнєвої діяльності.

Дисоціативно-спрямовані стратегії адресата у констативно-директивному діалозі можуть актуалізуватися у вигляді тактик дискредитації та каузації припинення дії. Тактика каузації припинення дії спрямована на припинення діяльності (у тому числі мовленнєвої) адресанта.

Репліки-реакції, які актуалізують вказану тактику, можуть бути представлені як предикатною, так і непередикатною номінацією. Вони, наприклад, можуть демонструвати небажання адресанта вести розмову на запропоновану тему. Емотивна забарвленість таких реплік може бути досягнута за рахунок вживання фразеологічних засобів, інтонації.

Дисоціативно-спрямовані репліки також можуть демонструвати незгоду з запланованими заздалегідь діями адресанта. За висловленням незгоди може йти аргументація цієї незгоди, при цьому ці репліки можуть бути емоційно забарвленими.

До реплік, які актуалізують тактику дискредитації пропонента належать такі, що містять оцінні структури, при цьому негативна ознака виражена іменником або прикметником. В оцінних структурах номінується негативна ознака, яка пов'язана з поведінкою адресанта або комунікативними аспектами діяльності пропонента. Для підкреслення негативного відношення адресата до адресанта використовуються різноманітні засоби інтенсифікації висловлювання. Оцінні висловлювання, які апелюють до пропонента, можуть доповнюватися аргументацією. За репліками, які демонструють негативні аспекти поведінки адресанта, також може слідувати аргументація. Такі репліки можуть носити емоційно-експресивний характер.

Різноманіття взаємодії комунікативних інтенцій учасників діалогічного спілкування у рамках констативно-констативного і констативно-директивного мікродіалогів залежить від актомовленневих намірів комунікантів. Дисоціативно-спрямовані стратегії передають контрадикторний характер взаємодії і висловлюють негативне відношення адресата до змісту початкової репліки. Вказані стратегії реалізуються тактиками протиставлення, пояснення, зміщеної відповіді, ухилення від прямого реагування, тактики вказівки на недоречність висловлювання (констативно-констативний мікродіалог), дискредитації та каузації припинення дії (констативно-директивний мікродіалог). Варіювання реплік-відповідей у складі констативно-констативного мікродіалогу включає більшу кількість тактик і в значній мірі перевищує потенціал відповідей, які входять у констативно-директивний тип мікродіалогу, за кількістю та різноманіттям мовленневих засобів, які використовуються.

Подальше вивчення реплік-відповідей у складі констативно-директивного та констативно-констативного діалогів пов'язано з аналізом дисоціативно-спрямованих тактик вказівки на недоречність висловлення та пояснення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Арутюнова Н. Д. Феномен второй реплики или о пользе спора / Н. Д. Арутюнова // Логический анализ языка: Вып. 3. Противоречивость и аномальность текста. – М., 1990. – С. 175–189.
2. Белова А. Д. Лингвистические аспекты аргументации / А. Д. Белова. – К.: «Астрей», 1997. – 309 с.
3. Винокур Т. Г. Говорящий и слушающий. Варианты речевого поведения / Т. Г. Винокур. – М.: Наука, 1993. – 172 с.
4. Ляпон М. В. Смысловая структура сложного предложения / М. В. Ляпон. – М.: Наука, 1996. – 199 с.
5. Иссерс О. С. Стратегия речевой провокации в публичном диалоге / О. С. Иссерс // Русский язык в научном освещении. – М., 2009. – № 2(18). – С. 92–104.
6. Шутова М. О. Мовленневий етикет як система координат у міжособистісній і міжкультурній комунікації / М. О. Шутова // Вісник КНЛУ. – Серія. Філологія: зб. наук. праць. – Том 16, №1. – 2013. – С. 179–191.
7. Apostel L. Pragmatique Praxeologique: Communication et Action / L. Apostel // Le langage en context : Etudes Philos. et Ling, de Pragmatique. – Amsterdam: Eenjamins, 1980. – P. 191–315.